

Prof. dr hab. Bogusław Polak
Wydział Humanistyczny
Politechniki Koszalińskiej

Koszalin, 26.02.2024 r.

Adres prywatny:
Ul. Na Skarpie 10 m. 4
75-343 Koszalin

Recenzja

rozprawy doktorskiej Pana mgr Jarosława Łuczaka:

Organizacje kombatanckie uczestników Powstania Wielkopolskiego w latach 1921-1949.

Rozprawa doktorska napisana na Wydziale Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Karola Olejnika w Pracowni Historii Wojskowej, Poznań 2023, ss. 599.

Autor dysertacji, mgr Jarosław Łuczak, dobrze jest znany w środowisku poznańskich historyków i muzealników. To wieloletni kustosz Wielkopolskiego Muzeum Wojskowego, oddziału Muzeum Narodowego w Poznaniu, znawca falerystyki i sztandarów oddziałów powstańczych, Wojska Wielkopolskiego i organizacji kombatanckich byłych powstańców, autor i współautor cenionych publikacji o pamiątkach powstańczych. Warto tu wymienić: *Chorągwie weteranów Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 w zbiorach Wielkopolskiego Muzeum Wojskowego*, Poznań 1999; „Zrodzone w powstaniu...”. 90 rocznica Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 [brw]; *Odznaka pamiątkowa Wojsk Wielkopolskich. 95 rocznica ustanowienia*, Poznań 2015; *Wielkopolskie znaki zwycięstwa. W stulecie Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, Poznań 2019 i inne.

Podstawowy cel pracy, jaki przed sobą postawił jej autor to ukazanie dziejów organizacji kombatanckich, skupiających byłych uczestników powstania wielkopolskiego, żołnierzy Wojska Wielkopolskiego i żołnierzy Wojska Polskiego z lat 1919-1921 (s. 5). Organizacje te integrowały środowisko kombatanatów, udzielając swoim członkom pomocy, utrzymywały wśród nich gotowość do obrony Rzeczypospolitej. Ważnym zakresem działań tych organizacji było utrwalenie pamięci o powstaniu.

Zakres chronologiczny dysertacji to połowa lat dwudziestych XX w. do momentu przymusowego włączenia Związku Powstańców Wielkopolskich 1918-1919 do Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (1-2 grudnia 1949 r.).

Zakres terytorialny pracy obejmuje obszar Rzeczypospolitej Polskiej, ze szczególnym uwzględnieniem Wielkopolski, Pomorza i Śląska, wchodzących do 1918 r. w skład zaboru pruskiego.

Pracę autor podzielił na cztery rozdziały. W pierwszym z nich przedstawiono organizacje kombatanckie skupiające byłych uczestników Powstania Wielkopolskiego 1918-1919.

W rozdziale drugim ukazano organizację wewnętrzną i działalność towarzystw i związków, określoną w przyjętych i zatwierdzonych statutach i regulaminach, z podziałem na dwie grupy zagadnień, najpierw - wyznaczonych dla pojedynczych towarzystw i kół, później - określonych dla władz związkowych.

W najbardziej obszernym rozdziale trzecim, zaprezentowano wybrane przykłady głównych form działalności badanych organizacji, a więc podstawowych działań organizacyjnych, jakimi były np. różnego rodzaju zebrania i zgromadzenia, rozmaite sprawy organizacyjne. W rozdziale tym pokazano też konkretne działania o charakterze wojskowym i paramilitarnym na rzecz podtrzymywania gotowości bojowej do obrony granic oraz na rzecz rozwijania tężyzny fizycznej członków i ich rodzin przez realizowanie przyjętych zadań określanych ogólnie jako „wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe”. Przedstawiona też została realizacja ważnej części przyjętych programów działania, jaką było upamiętnianie tradycji powstańczej przez obchodzenie różnego rodzaju rocznic, świąt i innych uroczystości, dbałość o groby poległych i zmarłych towarzyszy broni, stawianie pomników, fundowanie tablic pamiątkowych itp. Zaprezentowano prace kulturalno-oświatowe

Natomiast w rozdziale ostatnim przypomniano najbardziej charakterystyczne wyróżniki badanych organizacji kombatanckich: znaki związkowe i ubiór organizacyjny. Są to pieczęcie, chorągwie, odznaki, odznaczenia, a także umundurowanie i oznaki.

Stan badań i źródła

J. Łuczak omówił ważniejsze opracowania, począwszy od cyklu artykułów dr. Włodzimierza Lewandowskiego, ogłoszonych na łamach czasopisma „Jutro”. Po II wojnie światowej, dopiero w 1978 r. na łamach „Kroniki Wielkopolskiej” ukazały się artykuły Tadeusza Salamona i Aleksandra Wierzejewskiego. W 1985 r. prof. Bernard Piotrowski w Koszalinie opublikował artykuł nt. *Polska myśl zachodnia w szeregach wielkopolskich powstańców ostatnich lat II Rzeczypospolitej*.

Na kościańskim seminarium historyków powstania wielkopolskiego w 1984 r. Grzegorz Wojciechowski w referacie: *Działalność organizacyjno-wojskowa powstańców wielkopolskich w latach 1921-1924* przedstawił ustalenia ze swojej pracy magisterskiej z 1980 r.

W 1988 r. w badania nad kombatantami powstania aktywnie włączył się autor dysertacji, publikując katalog do wystawy w Wielkopolskim Muzeum Wojskowym i pracy zbiorowej opublikowanej w Kościanie, gdzie podjął kilka tematów, m.in. umundurowania, oznak i chorągwi weteranów. Rok 1988 był swego rodzaju rokiem przełomowym. Zaczęły się ukazywać opracowania S. Gibaszewicza (1988), A. Wierzejewskiego (1989), M. Kosmana (1993), szereg prac G. Wojciechowskiego, M. Jabłonowskiego (1998). Ważną pracą była monografia J. Łuczaka o chorągwiach weteranów powstania (1999), Z. Kościańskiego, M. Rezlera, Ł. Jastrząba, P. Matusika, S. Barłoga, a ostatnio T. Poniewierki.

Ważnym źródłem dla autora w sposób naturalny stał się zasób Wielkopolskiego Muzeum Wojskowego (s. 17), zbiory innych muzeów, archiwów i bibliotek, sale tradycji i zbiory prywatne.

W tym miejscu należy podnieść, iż problematyką kombatancą na Kujawach i Pałukach zajmuje się dr Kamila Czechowska, autorka dysertacji na ten temat. Pozycje te warto uwzględnić w trakcie przygotowania dysertacji do druku, gdyż zabrakło ich w bibliografii.

Doktorant, jako pierwszy w polskiej historiografii podjął całościowe badania nad organizacją i działalnością organizacji kombatanckich uczestników powstania wielkopolskiego. Efekty kwerendy są imponujące, co z pewnością przełożyło się na objętość pracy.

Autor ukazał trudność z członkostwem, gdyż byli powstańcy wielkopolscy negatywnie odnosili się do kombatantów z poboru do Wojska Wielkopolskiego, jak też żołnierzy, uczestników wojny z bolszewikami, którzy zgłosili się, względnie wywodzili się z poboru, dopiero w trakcie wojny. Powstały organizacje skupiające byłych powstańców, a obok nich organizacje tzw. Wojaków.

J. Łuczak wnikliwie przeanalizował rolę władz państwowych, samorządowych i wojska w rozwoju organizacji kombatanckich. Obok procesu usamodzielnienia się organizacji trwał proces ich konsolidacji, co w konsekwencji doprowadziło w latach 1937-1939 do powstania największej organizacji byłych powstańców – Związku Powstańców Wielkopolskich, odtworzonej po wojnie, w 1946 r. Utworzenie przez komunistów ZBoWiD zamknęło historię tej organizacji, gdyż oczekiwani kombatantów powstania nie spełniła powołana w 1956 r. Krajowa Komisja Weteranów Powstania Wielkopolskiego, mimo awansów byłych powstańców na stopień podporucznika, weterańskich mundurów, dodatków socjalnych itp.

Środowisko byłych powstańców cechowała duża więź, wiele form działalności patriotycznej, w tym szkolenie wojskowe. Sprawdzianem tej formy działalności stały się wydarzenia po agresji niemieckiej we wrześniu 1939 r. Do obrony Ojczyzny stanęli byli

powstańcy w około 300 miejscowościach, płacąc za to najwyższą cenę – życiem. Wydarzenia z 1939 r. nie były celem badań autora dysertacji.

J. Łuczak akcentuje, że *„Jednym z najważniejszych wyróżników działalności organizacji kombatanckich powstańców wielkopolskich było wprowadzenie własnej symboliki, wyróżniającym je w ogólnopolskim ruchu kombatanckim”*. Ze znanstwem Doktorant omawia odznaki pamiątkowe, sztandary, umundurowanie. Panowała tutaj duża różnorodność. Ujednolicony wzór umundurowania wprowadził Zarząd Związku Powstańców Wielkopolskich. Kombatanci, których nie stać było na nabycie munduru, nabywali czapki.

Szczególnym wyróżnieniem środowisk byłych powstańców były sztandary, często używane jeszcze w pierwszych dniach powstania. Szybko zastąpione zostały przez nowe, wykonane z atlasu, adamaszku, jedwabnego rypsu, z bogatym złożonym haftem. Dla towarzystw kombatanckich były powodem dumy. Sztandary z tradycją bojową z czasem przekazane zostały do Muzeum Wojska w Warszawie. Z czasem – jak pisze doktorant – *doszło do powstania zjawiska nazwanego już przez współczesnych „plagą sztandarową”*.

J. Łuczak nie unika też kwestii kontrowersyjnych w środowisku kombatanckim – sporów organizacji prorządowych i opozycyjnych (s. 57-67).

Dużą uwagę przywiązał autor dysertacji do działalności kulturalno-oświatowej związków weterańskich i tworzenia bibliotek, gromadzenia dokumentacji jak księgi pamiątkowe, kroniki, albumy zawierające fotografie, wycinki prasowe itp.

Podobnie dużą uwagę poświęcił doktorant upamiętnieniu tradycji powstańczej przez weteranów powstania. Wiązało się to z organizowaniem obchodów kolejnych rocznic powstania i oswobodzenia danej miejscowości czy uczczenia pamięci poległych. Centralne uroczystości odbywały się zawsze w Poznaniu 27 grudnia każdego roku. Przypomina, iż na pierwszą rocznicę wybuchu powstania do Poznania przybył naczelnik Państwa i Naczelny Wódz Józef Piłsudski i Ignacy Paderewski.

J. Łuczak przywołał wiele przykładów uroczystości lokalnych, pokazał, że towarzystwa potrafiły godnie czcić kolejne rocznice, angażując rzesze swoich członków i miejscową społeczność. Msze za Ojczyznę, capstrzyki, koncerty orkiestr (zwłaszcza wojskowych), akademie, pochody, przyciągały widzów. Widzów przyciągały też uroczystości odsłonięcia pomników, kwater poległych na miejscowych cmentarzach, tablic pamiątkowych.

Doktorant ustalił też jak przebiegały obchody rocznicowe po wojnie, od 1945 r., organizowane przez Tymczasowy Zarząd odtworzonego Związku Powstańców Wielkopolskich. Kolejne rocznice odbyły się w latach następujących: 1946-1948. Następne organizował już ZBoWiD.

Znaczącą formą upamiętnień poległych i zmarłych powstańców były pomniki, nagrobki i cmentarze. Autor dysertacji przywołuje wiele mało znanych przykładów takich upamiętnień, także niezrealizowanych jak poznański pomnik „Wolność” (s. 349). Po wkroczeniu Niemców do Wielkopolski władze okupacyjne przystąpiły do planowej akcji niszczenia wszelkich pomników i tablic pamiątkowych.

Po wojnie przystąpiono do odbudowy pomników, równocześnie upamiętniając poległych i zamordowanych powstańców.

Publikacje

W latach dwudziestych pojawiły się też pierwsze publikacje historyczne, wypełniano kwestionariusze dla potrzeb Referatu Historycznego DOK nr VII, wydawano jednodniówki, wreszcie większe publikacje jak monografie 16 Pomorskiej Dywizji Piechoty. Powstałe Towarzystwo dla badań nad historią powstania wielkopolskiego 1918/1919 wydało trzy tomy opracowań. Działalność wydawniczą podjęło też Wojskowe Biuro Historyczne i Dowództwo Okręgu Korpusu nr VII. W 1937 r. powstało też Wydawnictwo Albumu Pamiątkowego Powstańców Ziem Zachodnich RP w Poznaniu. Do 1939 r. wydano 6 zeszytów. Ukazały się też publikacje wydane przez Główną Komisję Oświatową działającą przy Zarządzie Głównym Związku Powstańców Wielkopolskich, w tym: *Udział Wielkopolski w odbudowie Rzeczypospolitej w latach 1918 i 1919* (Poznań 1939), pióra dr. Włodzimierza Lewandowskiego.

Po wojnie ZPW wydał pierwszy tom *Roczników Dziejów Powstania Wielkopolskiego 1918/19*, jak się okazało tom ostatni!

Autor dysertacji omówił też inne formy popularyzacji powstania, jak wydawnictwa pocztowe, prasę, działalność artystyczną (zespoły muzyczne, orkiestry, chóry, przedsięwzięcia teatralne).

Dysertacja Pana mgr. Jarosława Łuczaka to efekt wieloletniej, sumiennej i wnikliwej kwerendy w archiwach, bibliotekach, zbiorach prywatnych. Dokonał umiejętnej selekcji zebranych informacji, a pozyskane materiały poddał krytycznej ocenie.

Krytyka zebranego materiału dobitnie świadczy o znajomości badanej materii. Zresztą już wcześniejsze prace doktoranta świadczą o poprawnym podejściu do metodologii i metodyki badań historycznych. Rozprawa ma charakter nowatorski, podejmuje szereg aspektów nigdy wcześniej nie podnoszonych w historiografii powstania.

Uwagi szczegółowe

Nie wnoszę uwag do treści dysertacji. Mimo jej objętości, zawsze można wnieść postulaty warte dopełnienia treści. Uważam jednak, że dysertacja nie jest ostatnim słowem autora.

Natomiast w *Bibliografii* wspomnienia gen. Kazimierza Raszewskiego zaliczyć należy do wspomnień, a „Tygodnik Urzędowy NRL” do źródeł publikowanych, podobnie jak *Sprawozdanie z działalności Federacji polskich Związków Obrońców Ojczyzny*, Warszawa 1933, 1935.

W opracowaniach nowe wydanie biografii gen. Stanisława Taczaka, napisanej przez B. Polaka i ocenzone w 1988 r. (!), ukazało się w 1999 r. Tegoż autora artykuł o ludności cywilnej w obronie Wielkopolski warto zastąpić monografią o tym samym tytule, wydaną w 1989.

Konkluzja

Dysertacja Pana mgr. Jarosława Łuczaka to pionierskie, z całą pewnością długo oczekiwane opracowanie, osiągnięcie historiografii powstania. Autor rozwiązał ważny problem badawczy, zrealizował postawione przed sobą cele.

Autor swoją sprawnością metodologiczną jak i metodyką udowodnił, iż jest ukształtowanym badaczem, zdolnym do podjęcia śmiałych wyzwań historiografii nie tylko powstania wielkopolskiego 1918-1919, falerystyki itp. Zwrócić też należy uwagę na kulturę języka autora dysertacji.

Rozprawa spełnia wymogi ustawy o tytule i stopniach naukowych, dlatego wnoszę o dopuszczenie Pana mgr. Jarosława Łuczaka do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Postuluję opublikowanie rozprawy J. Łuczaka, a jeśli to możliwe – jej wyróżnienie.

